

DÁNIELISZ ENDRE

Közkinccsé lett a teljes Arany-életmű

Kultúra

Arany János születésének 200. évfordulója közeledik. Ennek méltó előhírnöke költőnk valamennyi írásának igényes közléte. Tavalyi őszi eme eredménye főképp azoknak szerez megnyugvást, akiket a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárává rangosodott egykori parasztleányke mindennapi örömei és gondolatai fölöttébb érdekelnek. Ám jóval jelentősebb azok számára, akik a költő egyéniségének és korának ellentmondásait, olykori megtorpanásának titkát, de mindezekfölött a halhatatlanságba ívelő életmű rejtélyét kívánják megfejteni.

*

Noha az időrendiség követelménye szerint az alábbiakban Arany János kiterjedt levelezésének a közelmúltban megjelent záróművét kellene bemutatnom, a teljesség igénye azt követeli, hogy ne hagyjam némaságba burkolózni az előzményeket. A 19 vaskos kötet a kritikai kiadások tudományos igényeinek tesz eleget. Elsősorban az irodalomtörténet s a nyelvészet szaktudósai számára ismerteti az életmű elő- és utótörténetét, nem zárva ki az átfogó érdeklődésű olvasókat sem. Az említettek hiteles tájékoztatása érdekében a kötetek főszerkesztői a szerző eredeti megfogalmazását közlik, még akkor is, ha az a meghaladott helyesírási szabályokat követte, esetleg akaratlanul betűket, szavakat hagyott ki szövegéből. A kritikai kiadás hasonlóan jár el az illető hivatali irataival, a kapott és küldött levelekkel, még a zsengekkel, töredékekkel is.

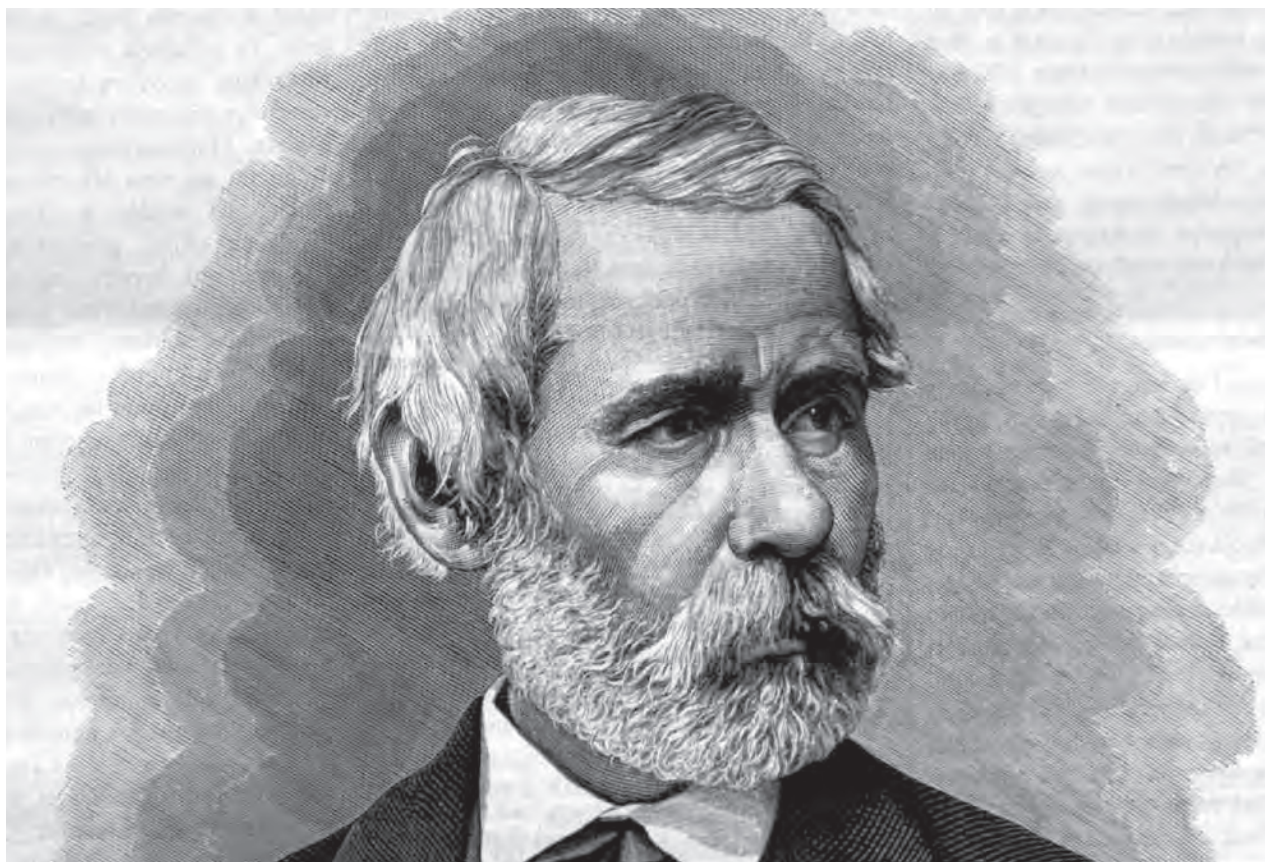
Virágok a sírhantról

Arany János élete utolsó éveinek rejtett ábrándja: mihelyt egészségi állapota javul, valamennyi alkotását kiadja, szükségnek ítélt jegyzeteivel, kiegészítéseivel. Terve valóra váltá-

DÁNIELISZ ENDRE tanár, irodalom- és helytörténész (1925, Nagyszalonta). A Bolyai Egyetemen diplomázott (1951). Előbb tanár, majd az Arany János Emlékmúzeum igazgatója (1956–1965), később nyugdíjazásáig ismét tanít Nagyszalontán. Irodalom- és helytörténeti kötetei mellett több ezer írása jelent meg különböző lapokban. A Biharország folyóiratban nyelvvédelmi sorozatot közöl. Az Arany János Irodalmi Kör tiszteletbeli elnöke.

sát gyöngélkedése, majd halála akadályozta meg. Hálás fiának, Lászlónak köszönhetően az atyai szándék teljesült. A költő korábbi kiadójával kapcsolatot teremtett, s már a temetést követő években – 1883–1885 között – az érdeklődők számára kibocsátotta verseit, prózáját, műfordításait. E sorozatot – rövid idő múltán – négy, vaskos kötetével teljesítette ki: *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* (1887–1889).

Arany László – a banktisztviselő és maga is költő – lelkiismeretesen teljesítette édesapjának kimondott vagy

csak feltételezett szándékait. Örvedetes elhatározása volt, hogy amikor Szél Kálmán, a vő, fölvetette: Nagyszalonta halhatatlanná vált szülöttét megilleti egy emlékhely. Ő tüstént válaszolt: „Az Arany-szoba bizonyára nemes és kegyeletes gondolat. [...] Minden tekintetben kész leszek a tervezők törekvését – tőlem telhető módon – elősegíteni.”

A frissen alakult *Arany János Emlékbizottság* vezetőinek ezt részletesebben fejtette ki: „Készséggel elhatároztam, hogy boldogult atyám bútorzatait, ruhaneműit, könyveinek egy részét, a szobájában volt apróságokat az Emlékbizottságnak átengedem. [...] Megjegyzem, hogy atyám könyvtárának nagyobb részét még magamnál tartottam, de intézkedni fogok, hogy majdan ezek is az emlékszobába jussanak.”

Az *Arany-emlékszobát* 1885 nyarán nagyszámú érdeklődőt vonzó ünnepség keretében adták át a nyilvánosságnak. Az

eseményen részt vett a család valamennyi tagja: László a feleségével, Szalay Gizellával, az általuk nevelt unokával, a vő, az Ercsey sógorok, a tudományos s az irodalmi élet kiválóságai.

Szél Kálmán egy bő évtized múltán s a növekvő közérdeklődésre való tekintettel, újabb javaslattal jelentkezett: restaurálni kell a pusztuló Csonkatornyot, hogy termeiben *Arany János Emlékmúzeum* találjon végleges otthonra. László ezzel nem csupán egyetértett, de anyagi hozzájárulást is ígért a kőműves- és ácsmunkálatokhoz 4000 forintot. Továbbá jelentős

kéziratait át kell adni a vele kapcsolatos intézményeknek. Özvegye ennek alapján juttatta a szalontai múzeumot a jelenünkben is ott őrzött elbeszélő költemény, a *Murány ostroma* és a magyar nyelvre átültetett Shakespeare-színmű, a *Szentivánéji álom* birtokába.

Hét évvel férje halála után Szalay Gizella férjhez ment a nála húsz évvel fiatalabb Voinovich Gézához. Kapcsolatunkban fellobbanó szerelemről nemigen beszélhetünk. Viszont a fiatal férj írói és irodalomtörténeti rátermettsége vitathatatlan. Mivel Arany Lászlóról még ifjan életrajzot írt, majdani választottját budai villájában több ízben fölkereste. Már akkor arról győződött meg, hogy e hajlék Arany János-múzeum. A költő könyvtárának nagyobb és értékesebb hányada, kapott levelei, hivatalos okmányai Gizella tulajdonában maradtak. Házasságuk után négy hónappal a felbecsülhetetlen értékű örökségnek Voinovich Géza is tulajdonos lett. Ezt követően a két Arany irodalmi hagyatéka az ő kezébe került. Ennek ismeretében az MTA elnöksége már 1910-ben őt bízta meg azzal, hogy Arany János valamennyi írásművének s a vele kapcsolatos leveleknek főszerkesztője legyen egy mielőbbi kritikai kiadás számára.

E megbízatás teljesítése négy évtizedet késett, de nem az ő hanyagsága miatt. Közéleti tevékenysége (az MTA főtitkára, a Kisfaludy Társaság másodelnöke, a Nemzeti Színház kormánybiztosa, az országgyűlés felsőházi tagja stb.) szerfölött kitöltötte minden idejét. Ennek ellenére felkutatta, kicédulázta a költőre, alkotásaira vonatkozó adatokat. Kapcsolatot teremtett Arany rokoni, baráti körének tagjaival. Ennek meggyőző bizonyítéka az *Arany életrajza* című háromkötetes műve (1929–1938), amelynél adatokban gazdagabb monográfiát a későbbi kiadványokban nem találunk.

*

A második világháború végén Budapestet bekerítette a szovjet hadsereg, és gyakran bombázták a szövetségesek. A Voinovich házaspár és személyzetük minden légiriadó idején az óvóhelyre menekült. A 68 éves tudós még itt is maga mellett tartott egy kosárnyi levelet, s ezeket tanulmányozta, jegyzetelte. 1945. január 12-én a villát két gyújtóbomba találta el. Az épület összeomlott, elzárva a pince kijáratát. A támadás

befejeztével jótét lelkek ásták ki őket. A férjet megviselt lelkiállapotban, a feleséget holtan. – A második világháború legnagyobb irodalomtörténeti vesztesége Arany János könyvtárának, levelezése egy részének, kéziratoknak, festményeknek, szobroknak az elpusztulása.

A kritikai kiadás kezdete

Arany János végső éveiben műveinek hajdani sorsát készítgette elő. Számítva betegségének elkerülhetetlen végétével, örökösének kikötötte: a szövegek gondozását bízta hozzáértő egyénre! Fia eszerint járt el, amikor a négykötetnyi hagyatékat az utókor számára előkészítette. Sajnos, e dicséretes kezdemény folytatása két évtizedre elakadt. A magyar irodalom története egy halhatatlannak bizonyult költői életművet nem nélkülözhetett. Voinovich Géza bő négy évtizeden át dolgozott a kritikai kiadás előkészítésén. Munkájának már-már a végén járt, amikor a háborús kiadások, majd az ezt követő proletárdiktatúra az örökbecsű terv megvalósítását lehetetlenné tette. Mindezek ellenére néhány év múltán biztató választ kapott. Köszönhető ez az MTA vezetőségéből még ki nem zárt irodalomtörténészeknek és a velük fenn tartott személyes és filológusi kapcsolatnak.

A kritikai szintű I. kötet 1951-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. A címlap visszáján két nevet találunk: Sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Felelős szerkesztő Barta János. Utóbbi

a debreceni egyetem magyar irodalomtörténeti katedráján oktatott, és önálló könyvével, *Arany János életrajzával* bizonyította: a költő életművének ő is kutatója, ismerője. Indokolt, hogy a kritikai kiadás kezdő köteteiben ő pótolja a hiányzó adatokat, korszerűsítse a jegyzetapparátust, igazodjék a XX. század derekának kiadási elvárásaihoz. Voinovich neve a 19 kötetre rügő teljesség kezdő hat kötete elején szerepel; Barta neve kezdettől, kivéve az ötödik kötetet.

Az indító mű Arany líráját, balladáit, világnézetét, társadalmi és politikai álláspontját tolmácsoló verseit 390 lapon összesíti. Mindeniket részletes szerkesztői szöveg teszi teljessé. „A jegyzetek megvilágítják a művek keletkezését, szövegük változásait, kapcsolatukat a költő életével, a korrallal, a forrásokat, a kidolgozás menetét. [...] Felsorolják a mű számmottevő bírálatát, a máig felgyűlt irodalmat, az idegen nyelvű fordításokat, a zenei és képzőművészeti feldolgozásokat.” (V. G.)

Fölényben az elbeszélő költészet

Arany valójában poémáival lépett a lantosok színpompás mezejére. Közzétételük négy kötetet igényelt, ami valamenynyí írásának az ötöde. Neve mellé nem véletlenül került „a legnagyobb magyar epikus” minősítés. Természetes, hogy e kötet fogadta magába az említett műfaj kezdeti alkotásait. A 28 éves szalontai másodjegyző eleddig munkaidejében példásan látta el hivatali kötelességét. Ennek során megismerte a Bihar vármegye életét irányító, kiváltságos társadalmi rétegek „kannibalizmusát”. Ez azt jelentette, hogy a középnemesség reformokat követelt a politikában s a közéletben, ámde a főnemesség ellenzett bármilyen haladást. Természetes következményként erőszakos tettekkel tarkított politikai harc lángolt fel közöttük.

Mindezek a szegényparaszti rétegből kiemelkedő, iskolázott tisztviselőt arra indították, hogy minden előzetes terv nélkül belekezdjen egy satirikus eposz megírásába, *Az elveszett alkotmányba*. – Sorsának fölöttébb kedvező kegye, hogy a Kisfaludy Társaság éppen ebben az évben (1845) hirdetett pályázatot hazai tárgyú vígeposztra. E lehetőség véletlenül jutott Arany tudomására. Ennek ellenére művét siker

rült befejeznie a kitűzött határidőre. Az öt pályamunka közül a bírálóbizottság az övét ítélte kitüntetésre érdemesnek. Meg is kapta a 25 aranyat.

E jutalomnak mind fiatal felesége, mind szűk baráti köre igen örvendett. Feltételezhető, hogy azon melegében a szerzőt azonos érzelmek hatotta át. Ám ennek enyhülését követően hivatásérzetét, alkotói elveit egyre mélyebben befolyásolta Vörösmartynak, a már befutott költőnek bíráló megjegyzése: „A nyelv és verselés olynemű, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk.” Való igaz. A hétterjedelmes énekben „eldalolt” történet az egykori görög és római poéták használta hexa- és pentaméteres verslábak mérhetetlen ismétlődése. Később maga a szerző sem tekintette sikerültnek eme alkotását.

Vörösmarty a „vaskor” említésével a latin nyelvű római irodalom sekélyesedő korszakára utalt. E minősítés hatására Arany eltávolodott a szalontai schola poétikai osztályában (a mai IX. o.) követendő példaként emlegetett daktilustól. Más utat és költői kifejezőeszközöket keresett és talált, amit így fogalmazott meg: „A népköltő feladata, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.” Ars poeticájának testet öltésére a Kisfaludy Társaság újabb pályázata ösztönözte: „Készíttessék költői beszély versben, melynek hőse valamely, a nép ajkain élő történeti személy, pld. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és jellem népies legyen.”

A Toldira való utalás gazdag élményforrást buzogtatott fel Arany Jánosban. Szalontán e családnak udvarháza és némi birtoka révén emléküket megannyi monda őrizte. Ezekon kívül Ilosvai Selymes Péter XVI. századbeli historiáját is használta iránytűként. Nem kevésbé hatott reá Petőfinek egy évvel korábban megjelent *János vitéze*.

Egy költőnek és a pályamű elvárásainak ez a nagyszerű egymásra találása évszázadok hosszú során csak kivételesen esik meg, de ha megtörténik, teljes bizonyossággal remekművet eredményez. A bírálóbizottság egyöntetű dicséretének hatására a kitűzött díjat öt arannyal megemelték. Azonban ennél fontosabb, Arany költészetét befolyásoló, sőt meghatározó volt Petőfi barátsága. A lelkéből lelkezett levél, s az azt teljessé tevő költemény hatására a vidéki jegyző életében új időszámítás kezdődött. A kölcsönös érzelmi kötődést, a néptömeg életmódját, kultúráját jobbító, azonos törekvésüket bizonyítják a főt említettek. Soha meg nem szakadó levelezésük és Petőfi öt ízbeni látogatása a hajdúvárosban kapcsolatuk elmélyüléséről vallanak. Ezek az alkalmak teszik lehetővé a radikális Petőfi számára azt, hogy a „közönséges embernek” maradni szándékozó Aranyt a plebejus mozgalmak népies irodalmának áramlatába kapcsolja be. Erről valának kezdeti levélváltásaik, közöttük az Arany által 1847 májusában Szalontáról írt levél, amelyben bejelenti: „Egy Toldit akarok még írni. Toldi estéjét.”

A főhősről szóló elbeszélő költemény lelkes olvasói ennek hírére viszolyogva kérdezték: a rokonszenves népi hősnek miért éppen idős koráról kíván szólni, amikor a Lajos király által kitüntetett és fölöttébb tisztelt ifjú további tetteinek bemutatását várták el a szerzőtől? Erre ő két gátló okkal válaszolt: hiányzik a történelmi, mondai alap; másrésztől kitüntetett művének a befejezése: „Szívét nem bántá meg nyila szerelemnek, / ... / Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága.”

Már a sikerrel indult év nyarán, 1847. július 3-án megkezdte a *Toldi estéjének* papírra vetését, amit kilenc hó alatt be is fejezett. A történeteket eredetileg négy énekbe kívánta sűríteni, ám az arányosság követelménye kettővel gazdagította. Beleszótt egy magasztos Szent László mondát és a Gyulafiai szerelmi történetét.

E poémában a főhős eddigi elveinek és magatartásának módosulásával találkozunk. A kezdeti mű az ifjú Toldi kitüntetésével és harci feladatok magára vállalásával zárul. Évtizedek múltán Nagy Lajos király más eszméket hirdet és új célok teljesítését várja el népétől: „Változik a világ: gyengül, ami erős, / És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt.” Az idős Toldi az eléje tárt feladatokkal nem értett egyet, ám királyával megbékélten lépett át a másvilágba.

A költőnek a társadalmi, politikai változást igénylő üzenete nem juthatott el a harcban állókhoz. 1848–49-ben nem akadt kiadója. Kézirata hét éven át hevert fiókjában; csak 1864-ben sikerült megjelentetnie. Később a férfikorú is melléjük lépett, együttesen nevelték, szórakoztatták a hazai s a külhoni olvasókat.

E két kötetben közöltekről elmondható, hogy Arany János legnépszerűbb alkotásai. A tankönyvek lapjain ezekkel találkozunk, a szavalóversenyre készülő diákok, felnőttek közülük választanak, hasonlóan az előadóművészek s az irodalmi élményekre kiéhezett könyvbarátok.

A népiesség, a paraszti mondák tárgyköre, nyelvezete és stílusa által kivívott siker a mű szerzőjét arra ösztönözte, hogy hasonló tárgykörű, demokratikus alapeszméjű és néphagyományban gyökerező alkotásokkal lépjen olvasói elé. A valóra váltást igen megnehezítette a felöltő és nehezen leküzdhető akadályok sorozata. Miközben eszmei világában a

költői elhivatottság tudata győzött, a kitüntetését követő hét esztendő (1847–1853) mind a saját sorsának, mind családja ellátásának súlyos gondjait zúdította reá. Ezek ellenére a III. kötetben felsorakozó kilenc epikai alkotása jellemének pozitív vonásait igazolják. Ide sorolható ama tény, hogy miközben 1847 nyarától *Toldi estéjének* megörökítése foglalkoztatja, még három epikai alkotás kerekedik ki lúdtolla alól: a *Rózsa és Ibolya* népmese, *Szent László fiú* népmonda, *Murány ostroma* költői beszély. Nem hallgatott el a forradalmas 1848-ban sem. Ezt egy népies krónika bizonyítja *Losonczy Istvánról*, akiben a hazafiság és az önfeláldozás megtestesítőjét állította példaképként.

A világosi fegyverletételt az osztrák abszolutizmust, nemzeti elnyomást fenntartó Bach-rendszer követte. Arany alkotókészségét ez sem szakította meg. Bizonyosság erre a *Katalin* című „költői beszély”, amelynek forrása egy felvidéki monda. Nagyarányú terve volt *Bolond Istók* humoros cselekedeteinek a megörökítése. Ekkortájt a tervezett négy énekből csupán az első készült el. Öt év múltán a másodikból csak néhány versszakot vázolt fel. Az idők rostáján hét év pergett le, amikor a másodikkal elkészült. A harmadiknak s a negyediknek csupán tömören megfogalmazott tartalma ismeretes.

Nagykőrösi tanársága kezdetén fejezte be *A nagyidai cigányok* gúnyos, humoros eposzának négy énekét. E sok vitát kiváltó, a forradalom elbukásának okát kutató vígeposzról szerzője a *Bolond Istók* II. énekében így vall: „S oly küzdelemre, mely világcsonka, / Kétségbeesett kacaj lón Nagy-Ida.”

A kritikai kiadás III. kötete két, záró alkotását a szívesen olvasott s így közismertté vált verses történetek csoportjába helyezem. *A Jóka ördöge* pórregének neveztetett, mivel mondanivalója a házsártos feleség és türelmes férje ura közötti összetűzések sorozatát tárja elénk. A leírottak mesei jellegét az ördög szerepeltetése erősíti. E több ezer éves keleti mese a honi kalendáriumokba is eljutott. A költő ezekből emelte ki, és adta elő a minden vonatkozásban magyarrá alakított mesét öregapói hangon, népies felfogásban.

E kötet költői elbeszéléssel, *Az első lopás* cíművel zárul. Hangneme megközelíti a mesékét, ellenben témája nagyon is emberi: egy erkölcsi vétségnek, a lopásnak következményét

állítja olvasói elé. Vitathatatlan, hogy Arany ezt nevelői céllal írta, mert hősét a börtönben töltött évek becsületes, dolgos emberré alakították. Egyébként szülővárosában személyesen találkozott a példás életet folytató gazdával.

A IV. kötet három történelmi elbeszélő költeménye létrejöttét állam- és társadalompolitikai törekvések váltották ki. A XIX. század kezdetét Magyarhonban a nemzeti megújulás és „a demokrácia felé ívelő közszellem” (A. J.) megteremtése jellemezte. A közélet irányítói mellett a költők a dicső múltat, annak népmondák őrizte eseményeit örökítették meg. Ezt tette volt Vörösmarty a *Zalán futása* tíz énekével, Petőfi a *Lehellel*, Czuczor Gergely *Hunyadi Jánosról* és *Botondról* szóló eposzaival.

Az említettek s még számtalan poéta példáját követve határozta el Arany János: ő a hiányzó magyar nemzeti hőskölteménynek lesz a szerzője. Előkészülésként megannyi ókori magyar és idegen krónikát bűvárolt át. A maga idejébéli népmondákat sem vetette el. Mindezek egységesen a hunok s a magyarok közös eredetéről regéltek, noha ennek hitelességét a történészek nem igazolták. Poétánk ezt a nemzedékről nemzedékre öröklődő téves hagyományt kívánta olvasóinak átadni *Csaba-trilógia* címmel.

A félretájékoztató krónikák nyomán Arany elsőként 38 versszakban a *Keveházát* alkotta meg, amely a hunok Pannóniába áramlásáról szól,

és Etele elődeinek harcát örökítette meg. Még a megírás évében (1853) közreadta egy vidéki évkönyvben. (A IV. kötetben Attila neve többnyire Etele változatban szerepel.)

E kötet befejezett és töredékben maradt elbeszélő költeményei arról győznek meg, hogy Arany a magára vállalt nemzeti eposz megírásával évtizedeken át tuskodott. Voinovich Gézának a megírás körülményeit ismertető jegyzete fényt derít a késlekedés okára: a szerző csak olyan eseményeket és személyeket ítélt megörökítésre méltónak, amelyekről s akikről az ókori krónikákban, de legalább a népmondákban találkozott. Noha trilógiájában Csaba királyfi csak a harmadik résznek lesz a főszereplője, 1853-ban elsőként éppenséggel vele kezdett, de a II. ének után abba is hagyta. Két év múltán nem ezt folytatta, hanem más történésekkel kezdte újra, ám a IV. ének elején ezt is abbahagyta. Csabáról és társairól szóló népmondák oly nagy számban rajzoltak körülötte, hogy 1863-ban újabb tervet vázolt fel, egyetlen verssor megírása nélkül. A nemzeti eposz megírásának lelkiismereti parancsa arra készítette, hogy a halála előtti esztendőben az íróasztalán fekvő ívpapír fejlécére ezt írja: *Csaba trilógia*, utolsó dolgozat. 1881. Prózában folytatott vázolata másfél lapot igényelt, ám gondolatai nem öltöttek verses formát.

Az utókor szerencséje, hogy a felsorolt sikertelenségek ellenére a trilógia első része a magyar nemzet eposzává nemesedett. Ez úgy valósult meg, hogy 1860 nyarán Arany családosul Pestre költözött; a Kisfaludy Társaság igazgató-titkárává választotta. A tanári kötelezettségeitől megszabadulva irodalmi munkásságára több időt fordíthatott. 1862–1863-ban a trilógia első tagjával, a *Buda halála* című hun regével foglalatosskodott. Ennek tárgyát terv-vázlatában egy mondatba sűríti: „A körülményekben rejlő végzetesség által, melyet Detre ármánya elősegít, Etele (azaz Attila) odasodortatik, hogy bátyját, Budát megöli.” Rajtuk kívül segítő és ártó személyeket iktat be, közöttük két királynét, nem szólva a csodálatos esz-közökről, mint amilyen a mennyországból Budának ajándékozott Isten kardja.

A hősköltemény 12 énekben ismerteti meg a hunok mondai történetével, Buda király méltatlan haláláig. E terjedelmes mű legismertebb része a VI. ének, alcíme szerint *Rege a cso-*

daszarvasról. A költő ezt eltérő versformában és stílusban alkotta meg, ezzel is jelezve, hogy e dal a mulatozó hun vezérek és vadászok szórakoztatására csendült fel. Népszerűsége, ismertsége a gyermekeknek szánt önálló képeskönyvek folyamatos jelenlétének köszönhető.

E művet az Akadémia 11 pályamunka közül Nádasdy-díjjal tüntette ki. A bírálóbizottság – Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Gyulai Pál – jelentős eposznak minősítette. E méltatástól a XX. század halhatatlan irodalomtudósa sem távolodott el: „Férfikorának és talán egész életének legnagyobb műve *Buda halála*. Szándékában is messze kimagaslik Arany behatároltabb művei közül.” (Keresztury Dezső)

*

Mihelyt Aranyban tudatosult a poézishez való kötöttsége, éveken át azon töprengett, hogy a magyarság hiányzó nemzeti eposzát neki illenék megírnia. Ámde fontolgatása közben nem feledkezett meg arról, hogy első irodalmi sikerét a népi realizmus szellemében megelevenített *Toldival* érte el. Mivel Ilosvai Selymes Péternél s a szalontai mondavilágban jócskán talált öregkorában végrehajtott hősi cselekedeteket, ezeket vétek lett volna meg nem örökítenie. E tények ösztökélték arra, hogy hat terjedelmes énekbe tömörítse *Toldi estjét*.

Az egykori nagy erejű suhanc előre-gedésével a múltnak, a haladni nem tudásnak lett a képviselője. A logika

törvényei szerint az ilyen egyéneknek el kell bukniuk. A forradalom előestéjén a költő ezzel kívánta figyelmeztetni a megalkuvásra hajló, nemesi származású vezetőket, politikusokat bátorságot, következetességet igényelve tőlük a társadalmi haladás érdekében.

Nyilvánvaló: mihelyt a szerző e művét befejezte, szívbeli barátjához juttatta el. Elismerő sorait Petőfi egy tanáccsal gazdagította: „kapj bele ismét Toldiba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen.” Egyébként e biztatás több irodalmár és költő részéről elhangzott. Az agg Szemere Pál már 1848-ban így biztatta: „Célszerű lenne a hős férfikorából is dolgozatot írni, s az egészset trilógiává alakítani.”

Arany az önéletrajzában erről így vall: „Ettől kezdve sokat foglalkoztam ez eszmével; meg is kezdtem *Daliás idők* címen. Néhány énekig vittem, majd újra meg újra dolgoztam, anélkül, hogy befejeztem volna.” A biztatások ellenére az epikai hitelesség, nem utolsósorban a történelmi források hiánya tartotta vissza, Toldi férfikoráról a népmondák sem regéltek. A kitartó unszolás eredményét fia így örököltette meg: „Az első kidolgozás még a forradalom idején, mindjárt *Toldi* megjelenése, és *Toldi estéjének* befejezése után indult meg.” A középső résznek *Daliás idők* címet szánta, ám csupán az első éneket írta meg, mivel balladák s egyéb tárgykorok furakodtak tolla hegyére. Olykor egy-két énekkel bővítette, majd ismét másba kezdett. Végül is szabadidejéből az abba-abba-hagyott *Daliás idők* 16 évet emésztett föl.

Az elkövetkező bő másfél évtized során Aranyban újból fölvetődött: a magyarság hiányzó nemzeti eposzát neki kell megírnia. Ámde első irodalmi sikerét a népi realizmus szellemében megelevenített *Toldijával* érte el. Most a mondananyag vérszegénysége s a történelmi művek ellentmondásossága akadályozta. Ezeket súlyosbította minduntalan feltörő betegsége: „idegeim minden erősebb megfeszítés vagy felindulás után fáznak, eltompulnak; néhány napra hasznavehetetlenné tesznek.” Hogy mindezek ellenére miként sikerült a *Toldi szerelmét* legterjedelmesebb alkotásává rangosítania, arra a hangsúlyozottabb érzelmi vonatkozásokat is számításba kell vennünk, a változatos jellemeket, lélekraj-

zokat. E kései művét át- meg átszővi személyes lírai vallomásaival, mint amilyen a VI. énekben leányának korai halála, kis unokájának, Piroskának a féltése, saját betegsége. Ezen kívül megismerhetjük a hajdú vitézek győzelmes csatáját a török túlerő ellen.

A kritikai kiadás V. kötetének gazdag jegyzetanyagát is Voinovich készítette, amit Keresztury Dezső egészített ki, és elvégezte a nyomdai munkákkal járó feladatokat is.

*

Az előzőekben bemutatott kritikai kiadás öt kötete Arany János költői munkásságának teljességét tárta elénk. A két irodalomtörténész, szerkesztő, egyben Arany-kutató a függelékek jegyzeteivel a főszövegben elénk tárt alkotások megírásának körülményeit, tartalmuknak üzeneteit tette nyilvánvalóvá. Ugyanakkor ezek bizonyosságai a műfaji s a nyelvi gazdagságnak. Lírájának és epikájának mind a tömör, mind a terjedelmes változataival találkozhattunk. Közülük nem hiányoznak a nemzet jövőjéért aggódóak, de az olvasók szórakoztatását célzó humorosak sem. Feledhetetlen élményt nyújtanak mind a rövid, mind a terjedelmes elbeszélő költeményei, a világhírnevet szerző balladái, nem kevésbé a hiányosnak maradt és a befejezett trilógiája.

E kiadványsorozat ismerői előtt méltán merül föl a kérdés: a teljesség ismeretében miért volt szükséges a

VI. kötet megszerkesztése, közzététele? Mivel eleddig a szerző által véglegesnek tekintett költői alkotások kritikai kiadásával találkoztunk, előzőleg e szövegváltozat követelményeiről szükséges szólanunk. A tudományos kutatásra méltónak ítélt mű teljes szövegének közlését követően a szerkesztő jegyzetet csatolt a főszöveg forrásairól, egyes szavaknak, kifejezéseknek szerzői cseréjéről, javításairól. Nem hiányozhattak a mű hazai befogadásának, idegen nyelvű változatainak adatai sem.

Zsengék, töredékek, tréfák

A VI. kötet főcíme érzékelteti tartalmának lényegét: *Zsengék, töredékek, rögtönzések*. A tucatnyi alcím még inkább a „műfaji” változatosságot pontosítja. Azonban terjedelmi takarékos-ságra törekedve csupán a legjellemzőbbek mellett döntöttem: mondacsok (ez Arany tréfás szóalkotása), akadémiai papír-szeletek, forgácsok, sóhajok, sírversek, tréfák, talányok. Mindezek igen távol állanak maradandó alkotásaitól, viszont annak a bizonyítékai, hogy poétai ösztöne folyamatosan felszínre tör. Elméjéből minduntalan rímek pattannak ki. Többségük valamely alkalomhoz kapcsolható, de költőnk ezeknek nem tulajdonított különösebb jelentőséget.

Amikor halála után holmijait rendezgették, „fiókjai fenekéről, írómappája ráncai közül, könyvek borítékáról, újságok széléről, meghívók hátlapjáról, sőt a legutolsók zsebeiből, szivargyújtásra szánt papírdarabok közül” (Arany László) kerültek elő. A jó barátok hasonló versikéket, rigmusokat őriztek meg; olykor csupán emlékezetükből pattintották elő. E jelenség valóságát a jegyzeteket követő függelék is megerősíti.

A VI. kötet főszövegében Aranynak másfél száz, különböző műfajokhoz tartozó alkotásával találkozunk. Többségük töredékben maradt líra, epika, fordítás. Utolsó éveiben gyakorta testi szenvedéseit, élettől való búcsúját vetette papírra, hol humorosan, hol az önfeladás hangján. Közülük egyesek az ő jóváhagyásával, később fiának köszönhetően láttak nyomdafestéket.

A klasszikus magyar irodalom felmérhetetlen vesztesége a létfontosságú kérdésekkel szembesülő elbeszélő költeményeinek csonkasága. E miatt nem jutottak elénk *Az utolsó magyar, Az öldöklő angyal* címűek, noha terjedelmük külön-külön 514 verssor. Dicséretes terve volt a *Zrínyiász* népies stílusba való átköltése. Sajnálatos, hogy a II. ének elején, 476 verssor után abbahagyta.

Említettem volt, hogy e kötet Arany fordítás-töredékeivel zárul. A szóba hozott poémák által kiváltott veszteség-érzet ezekhez nem fűzhető. A görög s a latin klasszikusok ditirambusaiból csupán sorokat ültetett át, viszont Burns és Béranger némileg jobban járt.